

# Özel Hayat Kavramının Soykütüğü

Türkan ÖZKAN\*

İnsanların yaşamlarını koruma ve güvenlik kaygıları nedeniyle devlet biçiminde örgütlenmeye gitmeleri ve bu örgütlenmenin başı olan hükümdara birtakım yetkiler devretmeleri, modern devletin ortaya çıkışını açıklamaya yönelik en önemli argümanlardan biridir. Bu yetki devrinden sonra devletin uyruklarına karşı olan görevlerinin ve yetkilerinin sınırları konusunda farklı birçok açıklamanın yapılmış olmasına rağmen, bu bağlamda üzerinde uzlaşılan bir konu, tüm insanların doğuştan gelen ve vazgeçilemez, devredilemez kimi haklara sahip olduklarıdır. Modern devletin ortaya çıkması ile beraber, doğal hukuk tanrısallıktan arındırılmış, insani/akılsal bir nitelik kazanmış ve merkezine insanın insan olmasından kaynaklanan değeri yerleşmiştir. İnsan hakları düşüncesine zemin hazırlayan bu anlayışın Aydınlanma ile beraber ortaya çıkmaya başladığını ancak belki de iki yüzyıllık yavaş bir sürecin sonucunda berraklaştığını söylemek gerekir.

İnsanın akılsallığı, değeri ve kendini geliştirmesi için ihtiyaç duyduğu özerk bir alan fikrine karşılık, muazzam gücü ve sual edilemeyen hikmeti ile egemen devletin ortaya çıkması da aynı dönemlere denk düşmektedir. Dolayısıyla, bireyin ihlal edilemeyecek haklara sahip olduğu ve bunla-

rın devlet karşısında korunması gerektiği anlayışı, bir taraftan teoriler ile desteklenirken öbür taraftan da hukuki düzenlemelere tabi kılınarak meşruluk kazanmıştır.

Birey-devlet ikiliğine, bununla iç içe geçen başka bir dikotomi daha eşlik etmiştir: özel alan ile siyasal ya da kamusal alan.<sup>1</sup> Özel ve kamusal alanların nasıl ve zaman ortaya çıktığı, hangisinin daha önce şekillenmeye başladığı, hangisinin diğerini doğurduğu ya da iki alanın aynı sürecin eşanlı ama farklı sonuçları olup olmadığı gibi birçok nokta, birçok düşünür tarafından farklı biçimlerde ele alınmakla beraber, genel kimi eğilimleri belirlemek mümkün.<sup>2</sup>

Birbirini tamamlayan bu iki zıt kardeşten biri olan kamusal alan açık, siyasetle ilgili ve toplumu ilgilendiren konuları içerdiğinden olsa gerek; evsel olana ait, sıklıkla kadına mal edilen, kişilerin kendilerine ait olduğu düşünülen ve gizliliği ilke edinmiş alanı geride bırakarak daha ön plana çıkmış ve üzerine daha çok kafa yorulmuştur. Oysa özel alan zorunluluklar ve siyaset dışı bir alan olarak tarif edilerek ikincil bir konuma itilegelmiştir.<sup>3</sup> Hatta tüketim toplumunun yükselişi, siyasi alanın daralması gibi tespitlerde suçlu konumunda bile ilan edilmiştir.

\* İzzet Baysal Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Öğretim Elemanı.

1 Kamusal ve özel ayrımının basitleştirilmiş ve kurgusal bir ikilik olduğunu belirtmek gerekir. Buna rağmen Norberto Bobbio'nun bu ayrımı "büyük dikotomi" olarak tanımlamakta ve kullanışlı bir kategori olduğu konusunda ikna edici bir nitelik taşımaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Norberto Bobbio, *Democracy and Dictatorship: The Nature and Limits of State Power*, Univ. of Minnesota Press, Minneapolis, 1989, s. 1-21.

2 Farklı disiplinlerde kamusal ve özel ayrımının ne ifade ettiğine dair önemli bir sınıflandırma için bkz. Jeff Weintraub, "The Theory and Politics of the Public/Private Distinction," *Public and Private in Thought and Practice: Perspectives on a Grand Dichotomy* içinde, ed. Jeff Weintraub ve Krishan Kumar, The Univ. of Chicago Press, Chicago, 1997, s. 1-43.

3 Bkz özellikle Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu, İletişim*, İstanbul, 2006.

Bu çalışmadaki amaç, sıkça yapıldığı gibi hak düzeyinde özel hayatın gizliliğinin nerede, nasıl düzenlenmekte ve yorumlanmakta olduğu ve değişen gündelik hayat ve teknolojik koşullar karşısında özel hayatın daha iyi korunması için alınması gereken tedbirler üzerinde durmak değildir. Daha ziyade, bu hakkın koruduğu ileri sürülen alanın anlamı üzerine düşünmeyi önermektir. Dolayısıyla teknik veya hukuki bir değerlendirme yapmak yerine, deyim yerindeyse, özel hayatın gizliliğine dair bir anlam topolojisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Biraz daha açmak gerekirse, “özel hayatın gizliliği hakkı” gibi artık uluslararası insan hakları hukukuna girmiş bir hak kategorisinden söz edilecekse, öncelikle özel hayat ile kastedilen şeyin ne olup ne olmadığına, neden böyle bir kategori oluşturulduğuna, bu alanın neden gizli olması gerektiğine bakmak gerekir kanısındayım. Bu nedenle, çalışmanın içeriği, bu hakkın hangi uluslararası hukuk metninde nasıl korunduğundan ziyade, bu tür metinlerde hiç sözü edilmeyen ancak bu hakkın kökenlerine inen ve onun nasıl bir düşünsel temele oturduğunu belirlemeye yönelik bir giriş niteliğindedir.

İnsanların eski çağlarda ya da çok farklı toplumsal örgütlenmelerde de bir özel alan arayışı içinde olduğunu ortaya koyma çabaları olsa da, özel alanın yahut başka bir ifadeyle, mahremiyetin bu biçimdeki formülasyonu modern bir düşüncedir. Daha net bir ifadeyle, mahremiyet asıl rengini liberal demokrasiyle beraber kazanmıştır. Nitekim Hannah Arendt’e göre:

...Bizim bugün özel (alan) dediğimiz şey, başlangıcını Yunan Antikitesine değilse de geç dönem Romasına kadar dayandı-

rabileceğimiz bir mahremiyet alanını ifade eder. Yine de bu mahremiyetin kendine özgü renkliliği ile çeşitliliği modern çağdan önce kesinlikle bilinmiyordu.<sup>4</sup>

Hane ile polis arasındaki ayırmadan yola çıkan ve bunun günümüzdeki özel ile kamusal ayırımına denk düştüğünü söyleyen Arendt’e göre, yine de bir fark mevcuttur. Buna göre, Antik hissiyatta mahremiyet olumsuz bir özelliğe sahipti, yani mahremiyet “mahrumiyet”le özdeş bir kelime anlamına sahipti. Dolayısıyla sadece özel yaşamı olan birisi tam anlamıyla insan sayılmaz ve siyasi alana dahil olamazdı. Oysa günümüzde mahremiyet sözcüğünü kullanırken mahrumiyeti esas alarak düşünmüyoruz. Arendt bunu kısmen modern bireycilik aracılığıyla özel alanın olağanüstü zenginleşmesine bağlar.

Siyasal liberalizmin temel düşüncesini oluşturan modern anlamındaki mahremiyet, kamusal müdahaleden muaf tutulması gereken düşünce ve eylem alanı olarak tarif edilirken kökleri Rönesans ve Reformasyon’a kadar uzatılır.<sup>5</sup> Kuşkusuz bunun önemli nedenlerinden biri insanın özneliğine dair gelişen farklı bir düşüntünün ortaya çıkıyor olmasıdır. Özel ve kamusal ayırımının modern sözleşme teorilerinde formüle edildiğini ortaya koyan başka bir yazar, birey-öznenin bu sefer bir ‘yurttaş’ kimliği ile karşımıza çıktığı hukuksal bir düzleme bizi davet eder.<sup>6</sup> Gobetti’ye göre, erken dönem doğal hukuk teorisyenlerinin, özellikle İngilizlerin, yasal yetki ve hak sahibi bir ‘yurttaş’ kavramı ve kamusal ile özel karar verme arasındaki kıstas olarak ‘zarar’ kavramını ortaya koymuş olmaları belirleyici olmuştur. Arendt’in de yorumladığı biçimiyle, Aristoteles’in özel ve ka-

4 Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu, İletişim, İstanbul*, 2006, s. 78.

5 Bkz. örneğin J. Burckhardt, *İtalya’da Rönesans Kültürü-1, Devlet Kitapları*, 1974.

6 Daniela Gobetti, “Humankind as a System: Private and Public Agency at the Origins of Modern Liberalism,” *Public and Private in Thought and Practice: Perspectives on a Grand Dichotomy*, ed. Jeff Weintraub ve Krishan Kumar, *The Univ. of Chicago Press, Chicago*, 1997, s. 103-133.

musal arasındaki ayrımı, nesnel biçimde verili ve doğada temellenen iki kurumsal alan arasındaki bir bölümlendirir. Oysa doğal hukukçular ve genel olarak liberal düşünce için bu ayrım, birey içindeki faillik kipleri arasındaki bir ayrışmaya dayanır.<sup>7</sup> Bu iki farklı alan tarih ya da doğa tarafından belirlenmez; tüm beşeri topluluklarının en temel unsuru olan bireylerin kapasitelerinden kaynaklanır ve onların eylemlerinin sonucudur.

Böylece doğal hukukçuların ortaya koyduğu biçimiyle, kişinin doğru eylem tarzını seçmesine olanak sağlayan şey, eylemlerinin ahlaki ve yasal sonucunu kendisi ve başkaları için değerlendirebilme kapasitesidir. Doğa durumundan çıkmak zorunlu hale geldiğinde, zorlama gücüyle beraber devlete devredilecek ya da onunla beraber paylaşılacak olan işte bu kapasitedir, diye ekler Gobetti.

Dolayısıyla buradan liberalizmin, özel alanın sınırlarının nerede başlayıp nerede biteceğine, bu sınırların hangi ilkelere göre çizileceğine, müdahalelerin nereden kaynaklandığına ve nasıl denetleneceğine ilişkin bir temellendirme olduğu söylenebilir. Liberalizm, kendisi için mahremiyetin vazgeçilmez hatta kutsal olduğu, kendine ait yaşamı olan bir insan tasvirini önceden varsayar. Berlin, mahremiyeti kendi başına kutsal bir şey olarak ‘negatif özgürlük’le bağlantılandırmıştır. Negatif özgürlüğü başkalarının müdahalesinden muafiyet olarak tanımlayan yazara göre, hiçbir biçimde ihlal edilemeyecek kişisel bir özgürlükler asgari alanı olmalıdır. Zira bu alana ayak basıldığında insanın iyi, doğru ya da kutsal olarak bildiği çeşitli amaçları belirlemesi

ve gerçekleştirmeye çalışmasına olanak verecek doğal yeteneklerinin asgari gelişimi için çok dar bir zemin kalacaktır.<sup>8</sup> Bundan dolayı da bu asgari alanın ölçütünün ne olacağı tartışmaya açık olsa da, üzerinde uzlaşılması gereken nokta “insan doğasını inkar etmeyeceksek ya da onu bozmayacaksak, asgari bir kişisel özgürlük alanını muhafaza etmeliyiz ” diye ekler yazar.<sup>9</sup>

Müdahaleden bağımsız farklı özel alan anlayışlarıyla bu düşünce Locke, Paine, Burke, Jefferson ve Acton’da da bulunabilir. Ancak en çok kişisel özgürlüğün korunması için yapılan klasik liberal gerekçelendirmeleri içeren John Stuart Mill ve Benjamin Constant’ın yazılarında göze çarpar. Mill’e göre, herhangi birinin davranışlarından topluma karşı sorumlu olduğu bölümü, başkalarını ilgilendiren bölümüdür. Yalnızca kendisini ilgilendiren bölümünde onun bağımsızlığı mutlak bir haktır. Kendisi üzerinde, kendi bedeni ve zihni üzerinde birey egemendir.

Dolayısıyla Mill’e göre özel alan, bireyin içinde rahat bırakıldığı veya bırakılması gerektiği ve istediği şeyi yapıp düşünebildiği, kendi iyiliğinin peşinden kendi bildiği şekilde koşabildiği bir alan, *yani kamu yaşamı içinde özel bir varoluş kavrayışıdır*.<sup>10</sup>

Bu tanımlamadan da anlaşılabilir üzere, özel alan kavramsallaştırmasının önerdiği kimi varsayımları çıkarmak mümkün. Bunlardan ilki, özel alanın kamusal ya da çeşitli düşünörlere göre, toplumsal, siyasal veya devlet alanından ayrı tutulduğu görüşüdür. Bu ayrı tutulmanın bir sonucu da, adı ister kamusal, ister toplumsal ya da başka bir şey olsun, buradan özel alana ya-

7 *Ibid.*, s. 104.

8 Isaiah Berlin, “Two Concepts of Liberty,” *Liberalism and Its Critics*, ed. Michael J. Sandel, New York Univ. Press, New York, 1984, s. 17.

9 *Ibid.*, s.19.

10 John Stuart Mill, “Introductory,” *On Liberty*, London: Longman, Roberts & Green, 1869, yeniden basım: New York: Bartleby.Com, 1999, para. 12.

pılabilecek olası müdahalelerin önlenmesi ya da en azından belirli kimi kurallara bağlı olması gereğidir. İkinci olarak, bireyin sahip olabileceği bir müdahalesizlik alanı olarak özel alan, belirli nitelikteki bir faili – yani, rasyonel, kendi seçimlerini yapmaya yetkin ve muktedir bir bireyi – öngerektirir. Öyle ki özel alan bu bireyin kendine dair kararları alabildiği bir yer ve aynı zamanda kendi kararlarını alarak bireyliğini geliştirebildiği bir yer olarak tasavvur edilir.

Ayrıca Mill'e göre özgürlük alanı üç unsurdan oluşur. Bunlardan ilki, en kapsamlı anlamında vicdan özgürlüğü; düşünce ve duygu özgürlüğü; tüm konularda, fikir ve kanıların açıklama özgürlüğü ve bu fikirleri ifade etme ve yayınlama özgürlüğüdür. İkincisi, beğeniler ve hedefler; yaşam yolumuzu kendi kişiliğimize uyacak şekilde tasarlama; doğabilecek sonuçlarına katlanmak koşuluyla, yani yaptıklarımızla diğer insanlara zarar vermediğimiz sürece, başkaları tarafından engellenmeksizin istediğimiz gibi eyleyebilme özgürlüğü. Yazara göre, müdahale edilemeyecek üçüncü hak, bireylerin birleşme özgürlüğü ya da toplanma özgürlüğü olarak da ifade edilen haktır.<sup>11</sup>

Mill'in zarar prensibi üzerine inşaa ettiği faydacı özgürlük anlayışına karşı, Constant'ın bireysel özgürlüğü kişinin ahlaki gelişimi ve ilerlemenin ya da modernitenin koşulu olarak savunduğu söylenebilmek. Fransız Devrimi'nin terör uygulamalarına karşı duran bu düşünüre göre; düzeni bozmayan, kanı gibi sadece insanın iç doğasına ait olan, kişisel kanının ifade edilmesiyle diğerlerine zarar vermeyen kişisel, üretim alanında rakip üreticilerin özgürce işlemesine izin veren her şey bireysel olandır ve meşru olarak toplumun gücüne tabi tutulamaz.<sup>12</sup>

Sözleşmeci düşünürlerden farklı olarak Mill ve Constant, liberalizmin daha gelişkin bir dönemini deneyimlemiş ve artık bir devletin meşru biçimde nasıl kurulduğu ve devletin yurttaşlarla ilişkisini düzenleyen ilkelerin ortaya konması kaygısından başka kaygılar taşımaktadır. Bunların başında meşru iktidarın/devletin bir tiranlığa dönüşmemesi için gerekli önlemler ya da temel ilkelerin neler olabileceğini sorgulamak gelir. Ayrıca eşit unsurlardan oluşan bir doğa durumundan çıkıştan ziyade, temsili yönetimlerin kendine özgü sorunları ve bunların başında da azınlıkların sesinin çoğunluk yönetimi tarafından susturulması tehlikesine karşılık bir müdahale edilmezlik alanını yeniden gözden geçirme çabalarını da unutmamak gerekir. Constant'ın Antiklerle Modernlerin özgürlük anlayışını temsiliyet düzleminde karşılaştırdığı çalışmasında şu ifade kayda değerdir: “Modernlerin neredeyse tüm zevkleri özel yaşamlarındadır: iktidardan ebediyen dışlanan bu büyük çoğunluk, zorunlu olarak kamu yaşamına oldukça gelip geçici bir ilgi duymaktadır.”<sup>13</sup> Dolayısıyla *polistekinden farklı olarak*, modern dönem yurttaşın yaşam alanı, özgürlük alanı olarak tarif edilen özel alana kaymış bulunmaktadır.

Bireysellik düşüncesini ele aldığı eserinde S. Lukes, özgürlük anlayışının merkezine özerklik, mahremiyet ve kendini geliştirme kavramlarını yerleştirir.<sup>14</sup> “Özgürlüğün üç yüzü” dediği bu unsurlardan birinin yokluğu ya da yetersizliği bile özgürlüğü ortadan kaldıracaktır. Bu üç yapıtaş birbiriyle yakından ilişkilidir. Yazara göre, bireyin içinde engellenmeme hakkını talep edebildiği bir düşünce ve eylem alanını özel alan olarak nitelendirmek mümkün ve bu alan özgürlük idealinin ayrılmaz bir bileşenidir. Bundan da öte, özel alanın

11 Bkz. J. S. Mill, *Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar*, Belge yay., İstanbul, 2005.

12 Benjamin Constant, “The Liberty of Ancients Compared with that of Moderns”, <<http://www.uark.edu/depts/comminfo/cambridge/ancients.html>> (Son erişim tarihi 10.08.2010)

13 *Ibid.*

14 Bkz. Steven Lukes, *Bireycilik, Bilim ve Sanat Yay.*, Ankara, 2006, Bölüm 18, s.141-155.

da içinde öyle bir “içsel” alan varsayar ki oraya müdahale etmek gerekçe kabul etmez ve zorunlu olarak özgürlüğün ihlali anlamına gelir. Eşitliği, temelde insana saygı üzerine kurulu ve özgürlüğü de kamu müdahalesinden muaf bir alan, kendini geliştirme gücü ve kişisel özerkliğin alaşımı olarak anlayan yazar bu iki düşünceyi yakından bağlantılı olarak kavrar. Dolayısıyla kişilerin üç belirleyici özelliği olarak ifade ettiği özerk biçimde seçme ve eyleme yetisi, özel bir alan gerektiren değerli etkinlik ve ilişkilerde bulunma yetisi ve kendini geliştirme yetisi, insanlara saygınlık atfedildiği bir zeminin parçalarıdır. Bu saygının ne olduğu ile ilgili soruya verdiği cevap ise, kendini tekrar eder bir nitelikte, insanlara gerçekleşmiş ya da gerçekleşecek olan özerk, mahremiyeti hak eden ve kendini geliştirme yetisi bulunan varlıklar olarak davranmadır. Devamında kişilerin müdahaleden muaf bir alan yokluğunda karşılaşılabilecek olası sonuçlar üzerinde duran tüm düşünürlerin işaret ettiği gibi, kısaca bir totaliteryanizm portresi çizer.

Lukes’in özgürlük ve eşitlik şeması, siyasal liberalizmin çok çeşitli özel alan ya da mahremiyet anlayışını çok sade bir biçimde bir araya getiren ve temel haklar yahut insan haklarıyla ilişkilendiren bir nitelik taşır. Aynı zamanda kimi zayıflıkların da daha net görülmesini sağlar. Örneğin, evrensel-hümanistik bir eşitlik ve onunla yakından bağlantılı ancak nasıl bir ilişki içinde oldukları tam olarak anlaşılmayan, totolojik olarak birbirini doğrulamakta kullanılan bir özgürlük anlayışı. Üstelik evrenselliği sağlayan soyut bir birey anlayışının çıkmazlarının da farkında olan yazar, yine de bu fikrin cazibesinden kendini tam olarak kurtarmış değildir.

Tüm bunların sonucunda, soyut bir insan tahayyülü ve bir o kadar kaygan “insa-

na saygı” ilkesi üzerine inşa edilen eşitlik fikri ve bununla bağlantılı, mahremiyeti de kapsayan bir özgürlük anlayışından vaz mı geçmemiz gerekir?

Kimi feministlerin dile getirdiği gibi, mahremiyetin iktidar sorunlarını gizlediği<sup>15</sup> ve fakat insan hayatının tanımlayıcı ve merkezi kimi yönlerini de koruduğu, aynı derecede doğru görünüyor. Bu gerilim ve karşıtlık, bir fikir ve pratik olarak mahremiyetin esaslı özellikleridir. İster kendi hayatımızın şekillendirilmesini teminat altına alan hukuki bir strateji, ister insanın kendini tanımlama biçimini veya ilişkilerini belirlemesini sağlayan siyasi bir ilke olarak anlaşılın, mahremiyet birçok işleve sahiptir. Öte yandan, toplumsal ve siyasal iktidar ilişkilerini de gizlemekte, kimi toplumsal düzenlemelerin değiştirilemez olduğu ve toplumsal sorunların daha genel iktidar yapılarıyla bağlantılı olmayıp kişisel düzeyde var olduğu yanılgısını yaratmakta ya da yeniden üretmektedir.

Buradan çıkarılacak sonuç, ister kendi başına bir değer, isterse başka değerlerin gerçekleştirilmesinin bir aracı olarak anlaşılın, mahremiyetin iki yüzü olduğu ve bunların yalnızca birinin ele alınmasının, onu eksik değerlendirmek anlamına geleceğidir.

Dolayısıyla az önceki soruya dönersek, bu soruyu koşullu biçimde olumsuz biçimde yanıtlamak mümkün hale gelir. Bu koşul ise, mahremiyetin kendi içindeki gerilimin ancak siyasi bir zemine taşınması sonucunda giderilmesi olabilir. Özel alanda karşılaşılan sorunların ancak kolektif bir eylemlilik yaratacak biçimde siyasete dönüştürülmesi ile kendi hayatlarımızı etkileyen önemli kararların alınmasına katılan yurttaşlar olarak demokratik süreçleri besleyebiliriz.

15 Örneğin bkz. Carol Pateman, *The Sexual Contract*, Stanford Univ. Press, Stanford, 1988; Susan Moller Okin, *Justice, Gender and the Family*, Basic Books, New York, 1989; Catharine MacKinnon, *Toward a Feminist Theory of the State*, Harvard Univ. Press, Cambridge, 1989; Iris Marion Young, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton Univ Press, Princeton, 1990.